

Kantova
praktická metafyzika

Ondřej Sikora

KAROLINUM

Kantova praktická metafyzika

Ondřej Sikora

Recenzovali: PD Jindřich Karásek, Dr.
doc. PhDr. Radim Brázda, Dr.

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1
www.karolinum.cz
Praha 2017

Redakce Jan Sušer
Grafická úprava Zdeněk Ziegler
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

Kniha vznikla díky velkorysé podpoře stipendia Vzdělávací nadace Jana Husa.

ISBN 978-80-246-3663-4

ISBN 978-80-246-3684-9 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Úvod / 9

Část první: Kritika a metafyzika / 15

1. *Kritika čistého rozumu* a metafyzika / 18
 - Kritika čistého rozumu* jako metafyzický spis / 19
 - Trojí význam „metafyziky“ / 21
 - Kritika* a praktická metafyzika / 26
2. Rozum a ideje / 34
 - Princip teoretického rozumu / 36
 - Ideje rozumu / 40
 - Ideje a úsudek / 43
 - Ideje a typy poznatků / 48
 - Ideje v regulativní funkci / 49
 - Ideje a kategorie / 51
3. Kritika racionální psychologie / 53
 - Od substančního k formálně-funkčnímu Já / 54
 - Od funkčního pojmu Já k praktické racionální psychologii / 59
4. Kritika racionální kosmologie / 63
 - Přechod ke kosmologii / 63
 - Aporie svobody a transcendentální idealismus / 67
 - Empirický a inteligibilní charakter / 74
 - Empirický charakter / 75
 - Inteligibilní charakter / 79
 - Problém syntézy obou charakterů / 85
5. Kritika racionální teologie a víra rozumu / 88

Část druhá: Zákon dobré vůle / 95

- 6. Zdůvodnění praktického zákona / 96
 - Základy metafyziky mravů / 97*
 - Sebevyjasnění dobré vůle / 101
 - Dedukce dobré vůle / 111
 - Kritika praktického rozumu / 127*
 - Vznik a úkol *Kritiky praktického rozumu / 127*
 - Problém metody *Kritiky praktického rozumu / 134*
 - Expozice mravního zákona / 142
 - Praktický zákon jako faktum rozumu / 159
 - Faktum rozumu a autonomie / 163
- 7. Funkce praktického zákona / 172
 - Praktický zákon jako „principium diiudicationis bonitatis“ / 174
 - Předmět zobecňování / 176
 - Postup zobecňování / 186
 - Dvě námitky / 195
 - Praktický zákon jako „principium executionis“ / 200
 - Dynamika úcty / 202
 - Úcta a autonomie / 208
 - Autonomie a druhý / 211

Část třetí: Návrat k metafyzice / 221

- 8. Svoboda / 223
 - Svoboda a zákon / 223
 - Poznání svobody / 226
 - Svoboda jako „causa noumenon“ / 229
 - Svoboda a intelekt / 235
- 9. Rozpor dobré vůle / 240
 - Pojem nejvyššího dobra / 242
 - Obsah nejvyššího dobra a rehabilitace blaženosti / 246
 - Antinomie čistého praktického rozumu / 249
 - Možnost řešení / 255

10. Možnost nejvyššího dobra I. Postulát nesmrtelnosti duše / 262
Dedukce postulátů a dedukce nejvyššího dobra / 263
„Psychologia rationalis practica“ / 268
11. Možnost nejvyššího dobra II. Postulát Boží existence / 275
Dedukce postulátu / 277
„Theologia naturalis practica“ / 279
12. Poznání čistého praktického rozumu / 282
Čistá rozumová víra / 282
Aporie postulátů / 284
Dostatečná nedostatečnost / 289

Závěr: Kantův platónský sókratismus / 293

Bibliografie / 301

Summary / 307

Úvod

Tématem předkládané studie je syntetizující interpretace Kantovy ideje praktické metafyziky, o níž lze hovořit také jako o ideji metafyziky dobré vůle. Tato idea je rozpracována zejména v Kantově *Kritice praktického rozumu*, do jisté míry také v dalších textech věnovaných teoretické a praktické filosofii, přičemž spojení „metafyzika dobré vůle“ či „praktická metafyzika“ se v žádném z těchto spisů nevyskytuje. Jak se však tato práce snaží ukázat, toto spojení vyjadřuje myšlenku, jejímuž vypracování Kant věnuje značné úsilí a o níž platí, že stojí za to, aby jí bylo věnováno úsilí interpretační, úsilí o adekvátní porozumění. Tato myšlenka je ve své podstatě jednoduchá a dá se říci i stará, neboť její vypracování lze spatřit již u Platóna. Dá se shrnout do konstatování, že má-li býti možného něco takového jako metafyzika, pak pouze ve vztahu k reflektované, zodpovědně pojímané praxi. Jinými slovy, explicitně metafyzické a etické zkoumání tvoří nedělitelný celek, přičemž specifikum kantovského stanoviska nespočívá pouze v prostém sepětí etiky a metafyziky, sepětí, s nímž se lze v dějinách myšlení často setkat, v krystalické podobě např. ve Spinozově *Etice*. Jak se tato práce snaží ukázat, Kantovo specifikum spočívá v obráceném pořadí oněch momentů: etická reflexe představuje vstupní moment pro zkoumání v tradičním slova smyslu metafyzické. Plodnost Kantova myšlení se přitom nevyčerpává prostým obráceným pořadím etického a metafyzického, ale plně vyniká právě důsledností a vytrvalostí, s níž je rozhraní etického a metafyzického promyšleno.

Vypracování této vůdčí teze vyjádřené spojením „praktická metafyzika“ je tématem následujících stránek. Způsob, jakým Kant k této tezi přistupuje, se odráží v základním členění této práce do tří částí, které jsou rozpracovány ve dvanácti kapitolách. První část nazvaná „Kritika a metafyzika“ se zabývá významem *Kritiky*

čistého rozumu pro ideu praktické metafyziky. Na skutečnost, že Kantův ústřední teoreticko-filosofický spis lze legitimně považovat za spis o metafyzice, není třeba zvláště upozorňovat, neboť je již dostatečně rozpracována. Stále je však třeba se ptát, s jakým pojetím metafyziky *Kritika čistého rozumu* pracuje, jaké pojetí metafyziky se snaží vyvrátit a jaké naopak vyzdvihnout. Dílčí tezi první části této práce lze formulovat takto: vyvrácení racionalistické metafyziky v Transcendentální dialektice *Kritiky čistého rozumu* je uskutečněno na základě teorie poznání, která omezuje platnost odůvodněného poznání na obor možné zkušenosti. Toto vyvrácení není pouhým negativním, destruktivním krokem, zapovídajícím rozumu opovážovat se překračovat hranice smyslovosti, nýbrž má ve vztahu k možnosti metafyziky dvojí pozitivní význam: zrušení neodůvodněného spekulativního poznání jednak vytváří místo pro alternativní metafyzický rozvrh, a to především díky omezení platnosti zákonů přírody na empiricky dané obsahy, za druhé pak v sobě obsahuje poukaz k rozpracování tohoto rozvrhu, které má podobu syntetického, teoreticko-praktického poznání nepodmíněného. Cílem první části práce je podtrhnout právě tento pozitivní význam obvykle negativně chápané Transcendentální dialektiky *Kritiky čistého rozumu* ve třech oborech tzv. speciálních metafyzik: racionální psychologie, kosmologie a teologie. Tato část se snaží ukázat, že Kant nedospívá k prostému zavržení těchto disciplín, spíše je uvolňuje od nekorektních spekulativních nároků a připravuje je jako prázdné formy pro nový obsah, který však mohou získat až díky „praktickým datům“ v podobě etického nároku. *Kritika* jakožto výkon uskutečněný v *Kritice čistého rozumu* tak představuje nezbytnou úvodní část projektu praktické metafyziky, která zastává jednak negativně-katartickou funkci, současně ale také vypracovává půdorys praktické metafyziky, pro niž je vyvrácení zdánlivého poznání nepodmíněného nutnou podmínkou.

Jestliže první část ukazuje, že praktickou metafyziku je možné vypracovat díky „prakticky-nepodmíněnému“, je nutné se ptát, jakou podobu toto prakticky-nepodmíněné má, jakým způsobem je lze filosoficky vykázat a zdůvodnit a dále, zda a jakým způso-

bem se toto prakticky-nepodmíněné může projevat v konkrétní praktické existenci. Odpovědi na tyto otázky obsahuje druhá část této studie. Praktická metafyzika *Kritiky praktického rozumu* vyrůstá z Kantovy etické teorie, jejímž jádrem je formulace „základního zákona čistého praktického rozumu“. V tomto zákoně se artikuluje mravní vědomí dobré vůle, tento zákon je výrazem mravního nároku, který je nezdůvodnitelný z empirických fakt. Zdrojem tohoto zákona je spontaneita nejvyšší poznávací mohutnosti – rozumu, který skrze něj prokazuje svoji praktickou funkci. Protože je zdrojem mravního zákona sama nejvyšší poznávací mohutnost jednajícího subjektu, je Kantova teorie mravnosti teorií autonomie, „Selbstgesetzgebung“. Ukáže se, že tato skutečnost má důležitý význam pro metodu Kantova postupu zdůvodnění mravního zákona: Protože jej nelze odvodit z empirických daností či z přijatých metafyzických premis, protože jej nelze ani o nic opřít na zemi, ani na nic zavěsit na nebi, musí být sám mravnímu vědomí vždy již k dispozici. Proto je označován jako „faktum rozumu“. Druhá část se snaží ukázat, že Kantova nauka o faktu rozumu neznamena rezignaci na racionální zdůvodnění mravního zákona, ale potvrzení myšlenky autonomie – mravní zákon by byl bez závaznosti, kdybychom na něj sami v sobě při rozboru mravního vědomí nenarazili. Teoretické racionalitě zůstává důležitý artikulační a apologetický úkol vyvracet sofistiku empiricky motivovaných praktických principů.

Třetí část práce má název „Návrat k metafyzice“. Jestliže první část se snaží ukázat, že určitá podoba metafyziky musí být opuštěna, a druhá část interpretuje zdrojový fenomén, který umožňuje dát myšlenkám tradičních disciplín „metaphysica specialis“ (Bůh, svoboda, nesmrtelnost) pozitivní obsah, pak třetí část se vrací k těmto třem tématům s otázkou, co lze o nich z pozice kritického stanoviska vlastně vědět. Svoboda je bezprostředně spjata s mravním vědomím uznávajícím platnost mravního zákona. Pro toto vědomí je svoboda nutnou konsekvencí. Další dva momenty praktické metafyziky se odvíjejí od pojmu nejvyššího dobra, které Kant pojímá jako účel či cíl dobré vůle, který představuje syntetickou jednotu dvou částí: ctnosti a blaženosti. Klíčová teze

třetí části pak praví, že má-li nejvyšší dobro moci být nezbytným předmětem mravní vůle, tj. jejím posledním cílem, je-li tedy pro mravní vědomí nutné klást je jako svůj cíl, je pro totéž vědomí stejně nutné předpokládat realitu podmínek jeho možnosti, tj. osobní nesmrtnost a Boží existenci. Přejít k metafyzice tak vzhledem k předchozímu zkoumání nově rehabilituje pojem *blaženosti* a v jistém smyslu je tímto pojmem otevřen. Ukáže se, že blaženost sice nemůže stát v základu etiky autonomie, ale že k ní přistupuje jako nutné doplnění.

Třetí část práce se dále snaží dát odpověď na otázku, v jakém smyslu je metafyzické poznání možné jen jako poznání čistého praktického rozumu. Jejím dalším úkolem je pokusit se přesněji určit jeho charakter, Kantem též označovaný spojením „rozumová víra“ (*Vernunftglaube*). Při tomto zkoumání bude třeba vyjít z toho, že je to stále poznání rozumu, že vychází z pojmově-racionální artikulace podmínek možnosti uskutečnění nejvyššího dobra, že však současně není nezaujatým náhledem, který by zde byl automaticky k dispozici pro spekulativní postoj, ale naopak náhledem „prakticky zaujatým“, čímž je míněno, že toto poznání se otevírá angažovanému náhledu, osobně vtaženému k nepodmíněnému nároku dobra. Pak by platilo, že míra této angažovanosti je současně mírou tohoto poznání.

Je tedy patrné, že spojení „praktická metafyzika“, případně „metafyzika dobré vůle“ nemíní pouze Kantovo „metafyzické“, tj. apriorní založení etické teorie. Tímto titulem je v této práci označován komplexnější program zahrnující jak metafyzické založení etické teorie, tak explikaci jejich metafyzických konsekvencí. Genitiv v titulu „metafyzika dobré vůle“ je proto třeba číst jako objektivní (zkoumání metafyzických předpokladů dobré vůle ve smyslu metafyzické etiky) a současně jako subjektivní (zkoumání metafyzických konsekvencí dobré vůle ve smyslu etické metafyziky). V souladu s tím lze ideu metafyziky dobré vůle, o jejíž jednotlici uchopení se tato práce pokouší, vyjádřit pojmovým řetězcem *zákon – svoboda – nesmrtnost – Boží existence*, jemuž nutně předchází jako vstupní pojem *kritika*. V následujícím textu nejde pouze o interpretaci jednotlivých článků tohoto řetězce, ale o vyká-

zání faktu, že se u těchto pojmů jedná právě o řetězec, tj. o vykázaní jejich vnitřní nutné souvislosti. Tou je míněna skutečnost, že každý z těchto pojmů lze náležitě uchopit pouze v souvislosti s ostatními, a současně, že každý z těchto pojmů k této souvislosti poukazuje. V širším plánu je tato práce příspěvkem do diskuse o možnostech metafyzické filosofie a otázky vztahu etického a specificky metafyzického myšlení.

Vzhledem k tomu, že syntetizující interpretace ideje praktické metafyziky vyžaduje výklad značného textového rozsahu z Kantova díla, z něhož je snad každá dílčí stránka tématem řady studií, je vhodné předeslat dvě věci. Jednak bylo nutné přistupovat k řadě témat z nadhledu, který je do značné míry zjednodušující,¹ neboť jejich podrobnější rozpracování by vedlo mimo sledovanou tezi. Za další, sekundární literatura použitá pro náš účel je značně výběrová.² Autor této práce se vzhledem k recepci kantovské literatury vzdává nároku na úplnost, současně se však cítí zproštěn potřeby omlouvat se za to, že k jejímu dnes již jen stěží přehlednutelnému množství přispívá dalším spisem. Důvodem není jen skutečnost, že se v žádném sekundárním textu nesetkal s uspokojivým souvislým vypracováním ideje praktické metafyziky,³ ale zejména přesvědčení o nosnosti této ideje, z něhož se tato práce zrodila.⁴

¹ Např. problematika dedukce kategorií, zdůvodnění různých podob praktického zákona v *Základech metafyziky mravů* či význam *Kritiky soudnosti* pro řešení třetí antinomie.

² Pro sledovanou tezi o praktické metafyzice jsou pro autora inspirativní především studie D. Henricha (Etika autonomie a Pojem mravního nahlédnutí a Kantova nauka o faktu rozumu), dále komentář L. W. Becka ke *Kritice praktického rozumu* (*A Commentary on Kant's Critique of Practical Reason*, Chicago: University of Chicago Press, 1960), který, ač padesát let starý, se těší značné autoritě mezi kantovskými badateli i ve třetím tisíciletí, o čemž svědčí dvě novější kolektivní monografie shrnující současné bádání ke *Kritice praktického rozumu* (O. Höffe [ed.]: *Kritik der praktischen Vernunft*, Berlin: Akademie Verlag, 2002, a N. Fischer [ed.]: *Kants Metaphysik und Religionsphilosophie*, Hamburg: Felix Meiner, 2004); první část práce se pak ve větším rozsahu vymezuje vůči pojetí svobody H. E. Allisona (*Kant's Theory of Freedom*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990).

³ Nicméně samotné spojení „praktická metafyzika“ používá např. O. Höffe (*Kants Kritik der reinen Vernunft*, München: C. H. Beck, 2003, s. 220).

⁴ Vybrané pasáže kapitol 9–12 této práce byly publikovány ve stati *Teorie postulatů a rozumová víra* v časopise *Reflexe* 46 (2014), s. 51–75.

Část první: Kritika a metafyzika

Rozum pronásleduje předměty, které jsou pro něj zvláště zajímavé. Dává se cestou spekulace, aby se jim přiblížil, ale ony před ním prchají. Pravděpodobně smí doufat ve větší štěstí na jediné cestě, která mu ještě zbývá, totiž na cestě svého užití *praktického*.¹

Kritika čistého rozumu představuje ve vývoji evropského myšlení o metafyzice bezpochyby uzlový bod: recipuje dosavadní filosoficko-metafyzickou tradici od Platóna po Huma co do jejích klíčových rysů a pojmů a zcela zásadním způsobem ji proměňuje. Nejde však pouze o proměnu v metafyzické tradici. *Kritika čistého rozumu* představuje zásadní křižovatku v evropském duchovním prostoru zejména v tom smyslu, že v sobě kříží a spojuje linii metafyzickou a linii vědeckou (ve smyslu matematické přírodovědy), přičemž k oběma těmto liniím chová respekt.² Díky tomuto postoji respektu k oběma liniím je Kantovo dílo snad nejhlubším výrazem dialogu vědeckého a metafyzického myšlení v moderním evropském duchovním prostoru. Snad lze říci, že právě tento dialog se odráží v Kantově stanovisku k jednotlivým otázkám tím způsobem, že tomuto stanovisku je vlastní střízlivost skepticizmu a *současně* metafyzický elán. Zdá se, že Kantova velikost spočívá právě v syn-

¹ Immanuel Kant: *Kritika čistého rozumu*, Praha: Oikúmené, 2001, B 824. Kantův spis cituji podle paginace druhého vydání [B]. Německé citace jsou z vydání: *Kritik der reinen Vernunft*, Stuttgart: Reclam, 1966. Ostatní Kantovy spisy jsou v této práci citovány podle paginace akademického vydání (*Gesammelte Schriften*, Berlin: Königlich Preussische Akademie der Wissenschaften [= Ak.], 1900nn.) a současně – existuje-li – je uvedeno číslo strany českého překladu. Bibliografické údaje ke všem citovaným textům jsou uvedeny v závěrečném seznamu literatury.

² Je patrné, jak jeden z klíčových pojmů Kantovy praktické filosofie prostupuje jeho teoreticko-filosofický zájem, čímž zesiluje autenticitu své praktické filosofie.

téze smyslu pro konkrétnost, střízlivost a věčnost na straně jedné a smyslu pro motiv lidské transcendece na straně druhé, v syntéze, která je s pozoruhodnou důsledností uplatňována i v přístupu k metafyzice dobré vůle.

Významu *Kritiky čistého rozumu* a jeho vlivnosti pro celé následující filosofické myšlení odpovídá i pluralita interpretací, jejichž prostřednictvím se tato vlivnost v dějinách myšlení o metafyzice realizuje, přičemž platí, že každá z těchto interpretací aktualizuje ty momenty z *Kritiky*, které nejlépe odpovídají na úkol, před nějž se ten který interpret cítí být ve své době postaven. Zpočátku Kant působil se svým projektem kritiky rozumu jako ničitel metafyziky a s ní i racionální opory církevního křesťanství založeného na víře v autenticitu biblického Zjevení; Kant – všedrtič – jak ho jednou nazval Moses Mendelssohn – měl na svědomí díky pronikavé kritice racionalistické metafyziky zrušení vzájemné harmonické podpory racionality a křesťanské víry. Oproti této destruktivní a metafyzice dech vyrážející síle Kantova kriticismu se autoři navazující generace německého idealismu chápou projektu kritiky jako pozitivního zdroje nového metafyzického vědění, v němž nabývá pojem „dialektika“ svůj ztracený pozitivní význam a které vrcholí metafyzikou absolutního ducha. Německý idealismus se rodí jak z pozitivních podnětů, tak z příkrých dichotomií Kantova kritického podniku, které se snaží překlenout nalezením skutečně jediného principu bytí a poznání. Novokantovství konce 19. a začátku 20. století opět oživuje kritický akcent Kantova projektu, Kant-metafyzik tak ustupuje Kantovi-teoretikovi poznání. *Kritika čistého rozumu*, nyní „ancilla scientiae“, je vázána do služebného postavení vůči přírodním vědám, když je marburským novokantovstvím interpretována jako spis o teorii vědeckého poznání, které má poskytovat obranu zbytku duchovního prostoru před materialismem a pozitivizmem. Počátkem 20. století bylo toto čtení opět pojímáno jako příliš reduktivní a postupně nahrazováno metafyzickou interpretací, rozbíhající se do různých směrů: někteří autoři se pokoušejí zpřítomnit systematický přínos kritické filosofie pro metafyziku, jiní se snaží prokázat, jak zůstává Kantova filosofie navzdory všemu kriticismu významně určována

tradičními metafyzickými motivy.³ Tato „metafyzická renesance“ ve vztahu ke Kantovu klíčovému dílu kulminuje Heideggerovou fundamentálně-ontologickou interpretací,⁴ jejíž silové pole zasahuje i do třetího tisíciletí.⁵

Dějinný interpretační pohyb *Kritiky čistého rozumu* tak připomíná pohyb na vlnách, přičemž platí, že výtežky tohoto pohybu jsou vždy výsledky tvůrčího interpretačního dialogu. Pro tento dialog s Kantem také platí, že v něm interpretující „nahlíží to, co do něj sám vkládá“⁶, neboť každá interpretace je *tvůrčím aktem*, který vyzvedáváním jedněch motivů a upozadováním jiných realizuje vlastní myšlenku, o níž tomu kterému interpretu jde. Ovšem současně platí, že má-li interpretace zůstat interpretací, nemůže být pouhým monologem na stejný motiv, ale musí být i *dialogem*, který se neobejde bez pozorně naslouchajícího postoje, který se snaží nepřeslechnout klíčovou myšlenku, kvůli níž je interpretace podnikána. Každý interpretační dialog je proto produktivně-přijímající, spontánně-receptivní syntézou, v níž interpretované odpovídá na otázky kladené interpretujícím. Ačkoli se může zdát, že všechny interpretační přístupy ke Kantovým textům byly v uplynulých dvou staletích vyčerpány, neznamená to, že Kant nestojí za to, aby mu bylo nasloucháno, a že *Kritika čistého rozumu* vyčerpala svůj potenciál odpovídat na tázání, které interpretující vnímá jako aktuální; tato práce je vedena myšlenkou, že platí opak, že otázka po možnosti metafyziky se ani dnes nemůže obejít bez promýšlení toho, k čemu dospěl autor *Kritiky čistého rozumu*.

³ Jedním z vůdčích metafyzických motivů je např. pojem myslí Boží tvořící poznáním, vůči níž Kant soustavně vymezuje poznání lidské. Srov. N. Fischer: Einleitung, in: N. Fischer (ed.): *Kants Metaphysik und Religionsphilosophie*, Hamburg: Felix Meiner, 2004, s. XVI.

⁴ Přehledné shrnutí vlivu Kanta na filosofii 20. století a klíčové momenty diskuse s Heideggerovou interpretací Kanta podanou v knize *Kant a problém metafyziky* poskytuje J. Chotaš v článku Kant v analytické a kontinentální filosofii, in: M. Nitsche, P. Sousedík, M. Šimsa (ed.): *Schisma filosofie 20. století*, Praha: Filosofia, 2005.

⁵ Srov. např. interpretaci pojmu metafyziky v *Kritice čistého rozumu* od F. W. Herrmanna z r. 2004 v článku Die Kritik der reinen Vernunft als transzendental-Metaphysik, in: N. Fischer (ed.): *Kants Metaphysik und Religionsphilosophie*, Berlin: Felix Meiner, 2004.

⁶ Srov. I. Kant: *Kritika čistého rozumu...*, B 18.

Tím se dostáváme před otázku, jaký je vlastně význam *Kritiky čistého rozumu* pro ideu metafyziky dobré vůle. Na tuto otázku se snaží dát odpověď první část této práce. Je zřejmé, že odpověď se bude odvíjet od toho, co vlastně máme na mysli slovem „metafyzika“, o níž Kant ve spise „Sny duchovidcovy“ z roku 1766 doznává, že je to skutečnost, „již milovat je mi osudem, třebaže právě z její strany se jen zřídka mohu pochlubit jakýmikoli projevy přízné“⁷.

1. *Kritika čistého rozumu a metafyzika*

V běžném chápání se dvě hlavní části *Kritiky čistého rozumu*, Transcendentální analytika a Transcendentální dialektika, pojímají jako pozitivně-konstruktivní část a negativně-destruktivní. První je chápána jako pozitivní zdůvodnění apriorních předpokladů lidského poznání, druhá pak nese negativní pečeť vyvrácení tradičních disciplín speciální metafyziky, jimiž jsou racionální psychologie, kosmologie a teologie, které je umožněno aplikací principů zdůvodněných první, pozitivní částí.⁸ Při tomto čtení se logicky hlavní zájem interpretů soustřeďuje na onu pozitivní část *Kritiky*, zejména pak na její jádro, transcendentální dedukci kategorií, a ona druhá, „metafyzicky kacířská“ část stojí v jejím stínu. Přitom právě v této části Kant koncentruje své úvahy na rozřešení „problému metafyziky“ ve smyslu disciplín speciálních metafyzik. Cílem výkladů v první části této práce je ukázat, že toto řešení nespočívá pouze v negativním vyvrácení nároků čistého rozumu na platné poznání nepodmíněného a že možný pozitivní význam Kantovy kritiky metafyziky se nevyčerpává reduktivním pojetím idejí jako regulativních pojmů vedoucích k systematizaci a maximalizaci předmětného zkušenostního poznání, ale že tyto výsledky mají spíše připravit prostor pro to, aby se ve věci metafyziky čistý rozum mohl vydat „jedinou možnou cestou“, o níž mluví

⁷ I. Kant: *Träume einer Geistersehers, erläutert durch Träume der Metaphysik*, Ak. II, s. 367, citováno podle: E. Coreth, H. Schöndorf: *Filosofie 17. a 18. století*, Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, s. 173.

⁸ Srov. např. R. Bubner: *Co je syntéza?*, *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Philosophica* 5 (2002), s. 302.

úvodní citát, tedy cestou *praktického* užití,⁹ že k této cestě poskytují pokyn. Než toto poskytnutí pokynu budeme blíže sledovat, je nutné položit si otázku: Co Kant rozumí pod pojmem „metafyzika“ a v jakém smyslu je možné konstatovat, že *Kritika čistého rozumu* je nejen spisem o metafyzice, ale také metafyzickým spisem?

Kritika čistého rozumu jako metafyzický spis

Oprávněnost interpretace, podle níž je první *Kritiku* třeba číst jako *spis o metafyzice*,¹⁰ a nikoli pouze jako spis o teorii vědeckého poznání, potvrzují již předmluvy obou původních vydání, v nichž je projekt kritiky úzce vztažen právě k tématu metafyziky. V předmluvě

⁹ Pozitivním významem Kantovy kritiky metafyziky se v nedávné době zabývala studie J. Karáska, v níž autor zastupuje tezi, vyjádřenou poměrně zřetelně již nadpisem, podle níž je možné číst Kantovu transcendentální dialektiku jako alternativu vůči systému metafyziky Christiana Wolffa, přičemž její pozitivní význam spočívá v tom, že „metafyzika – a opět zejména disciplíny speciální metafyziky – nabývá neredukovatelné funkce v rámci programu sebepoznání čistého rozumu“. Karásek klade důraz na prokázání nutné vnitřní souvislosti mezi jednotlivými obory speciální metafyziky, tj. racionální psychologie, kosmologie a teologie, resp. mezi příslušnými transcendentálními idejemi, přičemž hlavním účelem Kantem nově vypracované systematiky speciálních metafyzik již není prokázání reality nesmrtnosti, svobody a Boží existence, ale sebepoznání čistého rozumu, který „poznal sám sebe tehdy, když vyměřil celý obor své platnosti. Za tímto účelem však musel zcela prohlednout svou interní strukturu“. Toto čtení transcendentální dialektiky lze z našeho pohledu označit jako reduktivně-imanentistické: ideje jsou pouhými myšlenkami, o jejichž transcendentálních korelátech je již skepticky rozhodnuto. Svůj „metafyzický“ smysl vyčerpávají tím, že tvoří podstatné momenty sebepoznání čistého rozumu, v němž se soustřeďuje pozitivní význam Transcendentální dialektiky. V následujícím výkladu nejde o zpochybnění legitimacy tohoto typu reduktivně-imanentistické interpretace, ale o poukázání na možnost a nutnost jejího překročení. Srov. J. Karásek: *Filosofie jako přísná věda*, II, Kantův program sebepoznání čistého rozumu jako systém metafyziky, *Reflexe* 28 (2005), s. 31–46.

¹⁰ K výrazné polemice s pojetím *Kritiky čistého rozumu* jako spisu o teorii poznání srov. M. Heidegger: *Kant a problém metafyziky*, Praha: Filosofía, 2004. Na s. 34 čteme: „Záměr *Kritiky čistého rozumu* zůstává tedy zásadně nepochopen, jestliže je toto dílo interpretováno jako ‚teorie zkušeností‘ nebo dokonce jako teorie pozitivních věd. *Kritika čistého rozumu* nemá s ‚teorií poznání‘ nic co dělat. Kdyby se tato její interpretace jako teorie poznání mohla vůbec ponechat v platnosti, pak by bylo třeba říci: *Kritika čistého rozumu* není teorií ontického poznání (zkušenosti), nýbrž teorií poznání ontologického. Ale ani tímto pojetím... není vystiženo to, co je bytostné: že je tu totiž založena a poprvé přivedena k vědomí sebe samé právě ontologie jakožto metaphysica generalis, tj. jakožto základní část metafyziky vcelku.“

k prvnímu vydání je projekt kritiky rozumu kladen do kontextu dějinného vývoje evropské metafyziky, který v hrubém rozčlenění prochází obdobím dogmatismu a skepticismu, přičemž se nejedná o dva vzájemně nezávislé opačné póly, ale o situaci, kdy se jedna pozice v důsledku svých vnitřních rozporů zvrhá ve druhou. Tento dialektický svár má najít své urovnání před soudním dvorem kritiky, finální epochou dějin metafyziky. Kant však nepíše svůj spis především se zřetelem k fakticky existujícím metafyzickým a anti-metafyzickým koncepcím, aby poskytl jejich urovnání, ale právě se zřetelem k „podmínce možnosti“ těchto koncepcí, kterou není nic jiného než lidský rozum. Rozpornost filosofických rozvrhů má svůj zdroj v rozporné situaci lidského rozumu, která je jeho – dovolme si říci – bytostným údělem:

Lidský rozum má zvláštní osud, pokud jde o jeden druh poznatků: je zatěžován otázkami, které nemůže odmítnout, neboť jsou mu ukládány jeho vlastní přirozeností, avšak nemůže na ně ani odpovědět, protože překračují veškerou jeho schopnost.¹¹

Zdrojem rozporných filosofických rozvrhů je právě tento „zvláštní osud rozumu“; faktická existence různých pojetí metafyziky je umožněna tím, že lidský rozum je sám metafyzický, že se sám ze své přirozenosti snaží vyhlížet nad oblast fakticky daného k tomu, co tuto faktickou danost přesahuje. Má-li být ve věci metafyziky zjednáno jasno, je třeba zjednat jasno o této nevyzpytatelné lidské mohutnosti, proto nezbyvá, než aby se rozum „ujal toho nejobtížnějšího ze všech svých úkolů, totiž sebepoznání“¹². Zamýšlené zkoumání má bytostně reflexivní povahu a nese název „Kritika čistého rozumu“. Není to zkoumání té či oné fakticky existující metafyziky, není to „kritika knih a systémů“, neboť jeho prvořadým úkolem není vstupovat do polemiky s proponenty té či oné pozice, ale poznat a prohlédnout půdu, z níž se teprve jednotlivé pozice rodí: „Rozumím pod ní kritiku rozumové mohut-

¹¹ I. Kant: *Kritika čistého rozumu...*, A VII.

¹² *Ibid.*, A XI.